

Araştırma Makalesi / Research Article

BECERİ EĞİTİMİNE BİR MODEL DARÜLACEZE MEKTEPLERİ VE İMALATHANELER

Recep ÇELİK¹

Öz

Tarih süresince dünyada ve paralel olarak ülkemizde meydana gelen ekonomik, sosyal, kültürel, psikolojik veya sağlık alanındaki gelişmeler beraberinde demografik yapıda da gelişmelere ve değişimlere sebep olmuştur. Bu gelişmelerden birisi de dezavantajlı grupların varlığının artarak devam etmesidir. Bu durum ülkelerin dezavantajlı gruplara yönelik geliştirdikleri gerek sosyal gerek ekonomik politikaları güncellemelerini gerektirmiştir. Bu sebeple Dünya ülkelerinde olduğu gibi Türkiye’de de başta çocuklar olmak üzere dezavantajlı gruplara yönelik sunulan devlet hizmetlerinde çeşitli gelişmeler yaşanmış, sosyal hizmet politikaları uygulanmıştır.

Bu politikalar ve sonucu olarak sunulan sosyal hizmetlerden biri de kurumda verilen eğitim ve bakım hizmetleridir. Tanzimat dönemi ile birlikte yaşlılara ve çocuklara yönelik sunulan sosyal hizmetlerin devlet eli ile doğrudan yürütüldüğü süreç içerisinde Darülaceze müessesesi ile devam edip günümüzde ise ve Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığınca, Belediyeler ve özel kuruluşlar aracılığı ile devam etmektedir. Bu çalışma ile Osmanlı Devletinden günümüze Bab-ı Şefkat Darülacezede verilen bakım ve eğitim hizmetlerinin yeri ve önemine değinilmiştir. Darülaceze kelime manası olarak her ne kadar düşkünler yurdu olarak bilinse de düşkün olarak tabir edilen kurum ve acizler bir o kadar da başta kuruma sonrasında ise imalathaneler aracılığı ile topluma katkı sunduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: İmalathane, Kurum bakımı, Sosyal hizmet, Darülaceze, Bakım hizmeti

A MODEL FOR SKILLS TRAINING DARULACEZE SCHOOLS AND WORKSHOPS

Abstract

Throughout history, economic, social, cultural, psychological or health developments in the world and in our country have also caused developments and changes in the demographic structure. One of these developments is the increasing existence of disadvantaged groups. This situation has required countries to update their social and economic policies developed for disadvantaged groups. For this reason, as in other countries in the world, various developments have been experienced in state services provided to disadvantaged groups, especially children, and social service policies have been implemented in Turkey.

One of the social services provided as a result of these policies is the education and care services provided in the institution. During the Tanzimat period, the social services provided to the elderly and children were directly carried out by the state and continued with the Darülaceze institution, and today, it continues with the Ministry of Family and Social Services, municipalities and private institutions. This study touches on the place and importance of the care and education services provided in Bab-ı Şefkat Darülaceze from the Ottoman Empire to the present. Although Darülaceze is known as a poorhouse in terms of its literal meaning, it has been seen that the institutions and the helpless, who are called poor, contributed to the society as much as the institution and later through the workshops.

Keywords; Workshop, Institutional care, Social service, Hospice, Care service

¹ Yalova Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet ABD, drrecepcelik@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5748-2712

Başvuru Tarihi (Received): 07.05.2025 **Kabul Tarihi** (Accepted): 17.07.2025

Giriş

19. yüzyıl sonlarına doğru Osmanlı Devleti, Batı etkisiyle modernleşme sürecine girmiş; savaşlar, salgın hastalıklar ve zorunlu göç hareketleri sonucunda kentlerde sosyal problemler derinleşmiştir. Bu süreçte vakıf sistemine dayalı geleneksel sosyal yardım mekanizmaları yetersiz kalmaya başlamış ve devlet eliyle daha kurumsal sosyal hizmet yapılarının kurulması bir zorunluluk haline gelmiştir. Özellikle II. Abdülhamit döneminde bu ihtiyaçlara cevap verecek şekilde planlanan sosyal kurumların başında Darülaceze gelmektedir. 1896 yılında İstanbul’da kurulan Darülaceze Müessesesi, yalnızca bir barınma ve bakım kurumu olarak değil, aynı zamanda bireyleri üretken kılmayı amaçlayan bir sosyal rehabilitasyon merkezidir. Bu kapsamda kurum bünyesinde açılan mektepler ve imalathaneler, beceri kazandırma temelli sosyal hizmet uygulamalarının erken örnekleri arasında yer almaktadır.

Darülaceze’nin kuruluş süreci, 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) sonrasında yaşanan toplu göç dalgaları ve İstanbul’da baş gösteren sosyoekonomik krizlerin bir sonucudur. Savaş, kıtlık, salgın ve göç nedeniyle İstanbul’da evsiz, işsiz, bakıma muhtaç bireylerin sayısı artmış; dilencilik ve toplumsal güvensizlik önemli bir sorun haline gelmiştir. 1886 yılında hazırlanan Şura-yı Devlet raporlarında, dilencilik olaylarının artışı ve sosyal yardımların düzensizliği açıkça ifade edilmiş; bu soruna yalnızca güvenlik önlemleriyle değil, daha kapsamlı sosyal politika araçlarıyla müdahale edilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Bu bağlamda II. Abdülhamit’in öncülüğünde kurulan Darülaceze, hem devletin sosyal sorumluluğunu somutlaştıran bir kurum olarak hem de Osmanlı modernleşmesinin sosyal politika ayağını temsil eden bir yapı olarak değerlendirilmelidir.

Amaç ve Önem

Bu çalışmanın temel amacı, Darülaceze’nin Osmanlı sosyal politikaları içindeki yerini ve özellikle beceri kazandırma eksenli sosyal hizmet anlayışını ortaya koymaktır. Çalışmada, Darülaceze’nin yalnızca yoksullara ve muhtaçlara geçici yardım sağlayan bir kurum olmanın ötesinde, bireylerin üretken bireyler olarak topluma yeniden kazandırılmasını amaçlayan bütüncül bir sosyal hizmet modeli sunduğu vurgulanmaktadır.

Bu yönüyle Darülaceze, hem bireysel düzeyde insan onurunu korumayı hem de toplumsal düzeyde sosyal düzeni sağlamayı hedefleyen bir yapıya sahiptir. Kurum bünyesinde açılan mektepler ve imalathaneler; bireylere mesleki beceriler kazandırmakta, toplumsal aidiyet duygusunu pekiştirmekte ve sosyal dışlanmayı azaltmaktadır. Bu bağlamda çalışma, modern sosyal hizmet uygulamalarının öncüllerinden biri olarak değerlendirilebilecek Darülaceze örneği üzerinden “güçlendirme” (empowerment), “sosyal entegrasyon” ve “rehabilitasyon” kavramlarının tarihsel kökenlerine ışık tutmayı da amaçlamaktadır.

Yöntem

Araştırma, tarihsel nitelik taşıyan bir belge taraması yöntemine dayanmaktadır. Konu ile ilgili yazılmış özgün kaynaklar, arşiv belgeleri ve alan yazın incelenerek Darülaceze’nin kurumsal yapısı, işleyişi, sosyal hizmet vizyonu ve tarihsel bağlamı değerlendirilmiştir. Nitel analiz yöntemi kullanılarak kurumun pedagojik, mesleki ve sosyolojik etkileri analiz edilmiştir. Ayrıca yapının bugünkü sosyal hizmet anlayışıyla olan benzerlikleri karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır.

1. Darülaceze Müessesesi

Osmanlı Devleti’nde 19. yüzyıla kadar sosyal hizmet faaliyetlerinin kurumsal temelini büyük ölçüde vakıf müesseseleri oluşturmuştur. Vakıf sistemi, yalnızca sosyal güvenlik işleviyle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda eğitim, sağlık, sosyal yardım, diyanet hizmetleri ve bayındırlık yatırımları gibi çok çeşitli kamu hizmetlerini üstlenmiş; bu yönüyle Osmanlı mali yapısının üçüncü alt sistemi olarak işlev görmüştür (Tabakoğlu, 2014, s. 307-308). yüzyıldan itibaren ise Osmanlı Devleti,

Batı'nın etkisiyle modernleşme sürecine girmiştir. Bu süreçte artan savaşlar, zorunlu göç hareketlerini beraberinde getirmiş; başta payitaht İstanbul olmak üzere birçok bölgede yoğun nüfus hareketlilikleri yaşanmıştır. Bu demografik değişim, toplumsal yapıda dönüşümlere yol açmış; öksüz ve yetim çocukların sayısında artış meydana gelmiştir. Bu bağlamda, devlet tarafından yardıma muhtaç bireylerin korunması ve desteklenmesi amacıyla çeşitli sosyal hizmet kurumları ihdas edilmiştir.

Darülaceze Müessesesi'nin Tarihçesi

Darülaceze müessesesi 1896 yılında II. Abdülhamit döneminde kurulmuş bir sosyal devlet uygulamalarından birisidir (Özkan, 2006). Bu kurumun kurulmasında temel olarak dilencilikle mücadele ve kimsesiz, bakıma muhtaç bireylerin korunması amaçlanmıştır (Koçu, 1974).

Darülaceze'nin tarihine baktığımızda üç kıtanın sahibi Osmanlı İmparatorluğu, 1877–1878 Osmanlı Rus Savaşı sonrasında büyük gerileme yaşamıştır. Bu savaşların sonrasında Rumeli bölgesi kaybedilmiş ve bu bölgede yaşayan halk İstanbul'a yoğun bir göç hareketi başlatmıştır. Fakat Rumeli'den İstanbul'a gelen bu göçmen kabilelerinin önemli bir bölümünü hasta, sakat, dul ve yetimler oluşturmaktaydı. Bu sebeple İstanbul'da yaşam düzeni bozulmuş, sokaklar evsiz barksız hastalar, sakatlar, kimsesiz çocuklar ve dilencilerle dolmuştur (Yıldırım, 1996). İstanbul'un kent yaşamına uyum sağlayamayan bu kesim, toplumda rahatsızlık yaratmıştır.

7 Eylül 1886 tarihinde toplanan Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi'nin mazbatasında, İstanbul'daki yoğun göç hareketinin ardından kentte dilencilik olaylarının belirgin şekilde arttığına dikkat çekilmiştir. Raporlarda, bu kişilerin büyük bir kısmının aslında çalışabilecek durumda olmalarına rağmen dilenmeyi tercih ettikleri, bu durumun hem yerli halk hem de yabancı ziyaretçiler açısından huzursuzluk yarattığı ifade edilmiştir. Ayrıca, dilencilerin çeşitli asayiş sorunlarına karıştıkları da vurgulanmıştır (Yıldırım, 1996). Bu doğrultuda alınan kararlar çerçevesinde, İstanbul'da dilencilik yaptığı tespit edilen yabancı uyrukluların geldikleri ülkelere iade edilmesi; Osmanlı vatandaşı olup da herhangi bir fiziksel engeli veya hastalığı bulunmadığı halde dilenen kişilerin ise doğdukları veya geldikleri yerlere geri gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Toplantıda ayrıca, dilencilğin tamamen yasaklanması gerektiği belirtilmiş ve İstanbul'da kimsesiz, hasta, engelli bireyler ile ebeveyni veya vasisi bulunmayan, sokakta yaşamaya mecbur kalmış çocukların bakım ve korunması amacıyla devlet eliyle bir kurum kurulması gerektiğine hükmedilmiştir (BOA., İ. Hus. 1313 L/51)

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıl sonlarına doğru yaşanan toplumsal dönüşümler ve modernleşme çabaları doğrultusunda, sosyal yardım alanında daha kurumsal ve sistematik yapıların oluşturulması yönünde önemli adımlar atılmıştır. Bu bağlamda, muhtaç bireylerin korunması ve topluma yeniden kazandırılması amacıyla planlanan sosyal hizmet kurumlarından biri de Darülaceze'dir. Kurulması öngörülen bu müessesenin yapısal tasarımı, kadın, erkek ve çocukların ayrı koşullarda barındırılmasını; mesleki eğitim almalarını sağlayacak işliklerin (atölyelerin) oluşturulmasını; temel dini ve ahlaki bilgilerin verilmesini; hasta bireylerin tedavi edilebilmesi için sağlık hizmetlerinin sunulmasını içermektedir. Ayrıca, millet ve mezhep ayrımı gözetilmeksizin İstanbul halkından şartları karşılayan herkesin kabul edilmesi ve farklı inanç gruplarının dini vecibelerini yerine getirebilmeleri için ibadethanelerin yerleşke içerisinde inşa edilmesi önerilmiştir (BOA., İ. Hus. 1313. Ş/43).

Sultan II. Abdülhamit'in fermanı doğrultusunda dönemin Sadrazamı Halil Rıfat Paşa tarafından İstanbul'da sosyal düzensizliklere neden olan dilenciler, sahipsiz çocuklar ve kimsesiz bireylerin rehabilite edilebileceği kapsamlı bir sosyal yardım kurumu kurma çalışmaları başlatılmıştır. Müessesenin temel amacı, kabul edilen bireylerin sosyal hayata yeniden kazandırılması, meslek edinmeleri yoluyla üretken bireyler haline getirilmesi ve yaşamlarını huzur içinde sürdürebilecekleri bir ortamın sağlanmasıdır (Önel, 2008).

Bu hedef doğrultusunda oluşturulan komisyon, yer seçimi ve maliyet analizi yaparak, günümüzde Okmeydanı olarak bilinen Kâğıthane Köyü'ne ait meranın bu tür bir sosyal hizmet kurumu için uygun olduğunu ve inşaatın 72.000 altın lira maliyetle tamamlanabileceğini rapor etmiştir (Önel, 2008). Ardından 1890 yılında Sultan Abdülhamit'in fermanı ile Darülaceze'nin inşa süreci resmen başlatılmış; inşaat 1892'de başlamış ve büyük ölçüde tamamlanarak 31 Ocak 1896 tarihinde Sultan'ın doğum gününde açılmıştır. Toplamda 52.000 m²'lik bir alana kurulan ve 1000 kişilik kapasiteye sahip olan Darülaceze yerleşkesinde, Müslüman ve gayrimüslim sakinler için ayrı daireler, koğuşlar, imalathaneler, yemekhaneler, hamamlar, okul, hastane, cami, Rum ve Ermeni kiliseleri, mutfak ve çamaşırhane gibi toplam 18 yapı yer almıştır. Kısa süre içinde bu yapılara süt çocukları için ırzahane, çamaşırhane ve marangozhane gibi ek binalar da eklenmiştir. Kuruluş aşamasında dikkat çeken bir diğer husus ise, inşaat maliyetlerinin önemli bir kısmının hayırsever bağışlarıyla karşılanmış olmasıdır.

Darülaceze'nin idari yapısı, zaman içerisinde çeşitli değişikliklere uğramıştır. Kuruluşunda doğrudan Dâhiliye Nezareti'ne bağlı olan müessese, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra 1909 yılında Şehremaneti'ne (Belediye) devredilmiş; ancak bu dönemde kurumun yeterince işlevsel çalışmadığı yönündeki eleştiriler üzerine, 1916 tarihli Darülaceze Nizamnamesi ile yeniden Dâhiliye Nezareti'ne bağlanmıştır (Yıldırım, 1996). Cumhuriyet döneminde ise bu nizamname yürürlükte kalmakla birlikte kurumun idari bağıllığı, dönemin yönetim anlayışına paralel olarak farklı kurumlara devredilmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi döneminde doğrudan hükümete bağlı olarak faaliyet gösteren Darülaceze, Cumhuriyet'in ilanından kısa bir süre sonra Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'ne bağlanmıştır.

İstanbul'da giderek artan dilencilik olgusunun toplumsal hayatta yarattığı olumsuz etkilerin giderilmesi sorumluluğu esasen belediyeye ait olmasına rağmen, bu amaca yönelik hizmet sunan kurumların belediye bünyesinde olmaması, belediyenin bu alandaki müdahale kapasitesini sınırlamıştır. Bu nedenle, 15 Ekim 1924 tarihli ve 970 sayılı İcra Vekilleri Heyeti kararıyla Darülaceze Müessesesi'nin İstanbul Belediyesi'ne devredilmesine karar verilmiştir. Ancak Danıştay, 1998 yılında almış olduğu kararda, halen yürürlükte bulunan 1916 tarihli Darülaceze Nizamnamesi'ne atıfla, 1924'te idari bir işlemle yapılan bu bağıllık ilişkisinin hukuki dayanağının bulunmadığını ifade etmiş ve Darülaceze'nin tekrar doğrudan İçişleri Bakanlığı'na bağlanması gerektiğini hükme bağlamıştır (Önel, 2008). Nihayetinde, 31 Aralık 2007 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanan 2007/22 sayılı Başbakanlık Genelgesi ile Darülaceze bu kez Başbakanlığa bağlanmıştır.

1.1. Darülaceze Müessesesinde Sunulan Hizmetler

İstanbul'da giderek artan dilencilik olgusu ve sokakta yaşayan kimsesiz bireylerin toplumsal huzuru tehdit eden varlıkları, 19. yüzyılın sonlarında Osmanlı yönetimini bu soruna kalıcı çözümler üretmeye yöneltmiştir. Bu doğrultuda II. Abdülhamit döneminde kurulan Darülaceze, başlangıçta sadece dilenciliğin ve sokakta yaşamın önlenmesi amacıyla hayata geçirilmiş bir sosyal yardım kurumu iken, zamanla farklı işlevler üstlenen kapsamlı bir sosyal refah müessesesine dönüşmüştür.

Darülaceze'nin kurulum aşamasında yapılan değerlendirme ve planlamalarda, kurumun yalnızca barınma değil, aynı zamanda koruma, sağlık, eğitim ve istihdama yönelik hizmetleri bir arada sunan bütüncül bir sosyal hizmet modeli olarak faaliyet göstermesi öngörülmüştür. Bu işlevsel vizyon, kurumun mimari yapılanmasında da kendisini göstermiş; kurum yerleşkesi, farklı yaş ve cinsiyet gruplarına özgü koğuşlar, imalathaneler, eğitim alanları ve sağlık hizmetlerinin sunulabileceği mekânlar göz önünde bulundurularak inşa edilmiştir.

Darülaceze'nin temel hizmet alanlarından biri olan koruma ve bakım hizmetleri, başta kimsesiz, hasta, yaşlı, engelli, kadın ve çocuk bireyler olmak üzere, yardıma muhtaç İstanbul halkına yönelik olarak geliştirilmiştir. Bu hizmetler kapsamında, bireylerin temel gereksinimlerinin –beslenme,

temizlik, giyim gibi– kurum tarafından karşılanması amaçlanmıştır. Kurumdan yararlanmanın temel şartı ise milliyet ve mezhep farkı gözetilmeksizin İstanbul doğumlu olmak ya da uzun yıllar boyunca İstanbul’da ikamet etmiş olmaktır. Bu yönüyle Darülaceze, dönemin Osmanlı toplumunda sosyal kapsayıcılık ilkesini gözetken nadir kurumlardan biri olmuştur (BOA., İ. Hus. 1313 L/51).

Darülaceze’de kadın ve erkekler için ayrı ayrı koğuşların tahsis edilmesinin yanı sıra, kimsesiz çocuklara özel olarak üç farklı koğuş ayrılmıştır. 4 yaşına kadar olan kız ve erkek çocuklar, ırzahane adı verilen koğuşta birlikte barındırılmış; bu yaşın üzerindeki ise cinsiyetlerine göre ayrı koğuşlara alınmıştır (Yıldırım, 1996). Kurumun erken dönemlerinde Müslüman ve gayrimüslim bireyler için ayrı koğuşlar düzenlenmiş olmakla birlikte, Cumhuriyet döneminde bu uygulamadan vazgeçilmiş ve birlikçi bir model benimsenmiştir.

Kimsesiz çocuklara yönelik olarak Darülaceze bünyesinde sunulan bir diğer önemli hizmet ise eğitimidir. Kuruma kabul edilen ve okula başlama çağına gelen çocuklar için Darülaceze Mektebi İbtidaisi adıyla bir ilkokul açılmıştır. Bu okul, özellikle Müslüman çocuklara hem temel dini bilgileri hem de ilkokul seviyesindeki genel akademik bilgileri öğretmek amacıyla faaliyete geçirilmiştir (Yıldırım, 1996). Kurum bünyesinde uzun yıllar faaliyet gösteren bu eğitim yapısı, 1970’li yılların ikinci yarısından itibaren kurum dışına taşınmıştır.

Darülaceze’nin kuruluş aşamasında planlanan önemli bir diğer hizmet ise, bireylerin ekonomik bağımsızlıklarını sağlayacak mesleki beceriler kazandırmaya yönelik sanayi faaliyetleridir. Kurumun kuruluşundan önce Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi’nde yapılan görüşmeler sonucunda, sanat ve meslek edinimine olanak tanıyacak atölyelerin (sanayi haneler) kurulmasına karar verilmiştir. Bu kapsamda biri kadınlara, diğeri erkeklerle tahsis edilmiş iki ayrı imalathane inşa edilmiştir. Zaman içerisinde bu yapıların sayısı ve işlevi genişletilerek halıcılık, dokumacılık, çorapçılık, demircilik, marangozluk, fotoğrafçılık, terzilik ve kunduracılık gibi pek çok farklı meslek dalında atölyeler açılmıştır (Koçu, 1974). Bu imalathaneler, hem kurumun kendi gelirini artırmaya katkı sağlamış hem de muhtaç bireylerin toplumsal üretime katılımını mümkün kılmıştır. Ancak günümüzde, bu atölyelerin büyük bir kısmı işlevini yitirmiş ve kapanmıştır.

Darülaceze’de barınan bireylere sunulan sağlık hizmetleri, kurumun kuruluşundan itibaren en temel hizmet alanlarından biri olmuştur. Tese’ülün Men’ine Dair Nizamname’nin ilgili hükümleri doğrultusunda, hasta durumunda bulunan yaşlıların tedavisini sağlamak amacıyla biri kadınlar, diğeri erkekler için olmak üzere iki ayrı hastane binasının inşa edilmesi öngörülmüştür. Başlangıçta her biri 21 yatak kapasitesine sahip olarak tasarlanan bu hastaneler, zaman içerisinde değişen sağlık ihtiyaçlarına yanıt verecek şekilde yeniden düzenlenmiş; ayrıca bir eczane binası da hizmete alınmıştır. Bu sağlık birimleri vasıtasıyla kurumda kalanlara poliklinik hizmetlerinin yanı sıra eczane, laboratuvar ve rehabilitasyon desteği sağlanmıştır.

1990’lı yıllarda ise, Darülaceze Vakfı’nın girişimiyle hastane binası kapsamlı bir restorasyondan geçirilmiş ve çağdaş tıbbi cihazlarla donatılmıştır. Bu dönüşüm sonrasında Darülaceze Hastanesi, yalnızca kurum sakinlerine değil, dışarıdan başvuran bireylere de poliklinik hizmeti sunmaya başlamıştır. Günümüzde söz konusu hastane, C tipi hastane statüsünde faaliyet göstermektedir (Yıldırım, 1996).

1.2. Çocukların Eğitimi

Darülacezenin içinde yetimhane çocukları için bir de sıbyan mektebi, ilkokul kurulmuştur. O tarihlerde Türkiye’deki ilkokulların ders programları bu okulda da aynen uygulanmaktaydı. Yetimhanede kalan ve okula devam etmek isteyen çocuklar bu okulda eğitim görürken okula devam etmek istemeyen çocuklar ise İmalathane talimatnamesi doğrultusunda çırak olarak imalathanelerde meslek öğrenmeleri amacı ile buralarda eğitim almaktaydı.

Darülacezede çocuklara yönelik dört şubeden oluşan mektep kurulmuş olup bunlar; sıbyan, ihtiyat,

ibtidai ve özel kısımdan oluşmaktaydı. Yedi yaşını dolduran çocuklar; sabah saatlerinde mekteplerinde eğitimlerine devam ederken akşam saatlerinde ise 4 saatlik bir süre ile imalathanelerde mesleki eğitim görmekteydiler. Tüm eğitim birimlerinden eğitim alan çocukları teşvik etmek için başarı gösteren öğrencilerin yevmiyelerine zam yapılmaktaydı. Darülaceze'nin eğitimlerini tamamlayanlara verdiği "ehliyetname" belgesini almadan Darülaceze'den çıkamamaları gibi düzenlemeler bulunmaktaydı (As, 2020).

1.3. Darülaceze Dilsiz ve Âmâ Mektebi

Burada II. Abdülhamid'in, Darülaceze bünyesindeki görme engellilere yönelik eğitim hizmeti verecek bir âmâ okulu kurulması yönündeki girişimine de değinmek gerekir. Âmâlara kur'an dersi verilmek ve ilahi ezberletilmek ve ayrıca gerekli eğitimleri vermek üzere bir okul kurulması isteği, öncelikle II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi ve daha sonraları 1. Dünya Savaşı'nın yaşanması gibi durumlar dolayısıyla akim kalmıştır (Yıldırım, 1997).

1.4. Darülaceze ve İmalathaneler

Darülaceze bünyesinde barınan kadın, erkek ve çocuklardan fiziksel olarak çalışmaya elverişli olan bireylerin, kurumun imalathanelerinde istihdam edilmesine ilişkin esaslar, "Darülaceze Mamûlâtının Temin-i Terakkiyâtı ve Tezyîd-i Revâcî Zımnında İttihâzı Lâzım Gelen Tedâbiri Hâvî Talimat" başlıklı yönergede ayrıntılı biçimde düzenlenmiştir (Özkaya, 2014). Anılan düzenlemeye göre, söz konusu bireyler, fiziki yeterliliklerini belgelemeleri koşuluyla, imalathanelerde çalışmaları karşılığında günlük 40 para ücret almakta, performans ve yeterliliklerine göre bu ücretin günlük 60 paraya kadar artırılması mümkün olabilmektedir. Ancak kazanılan ücretin tamamı bireylere doğrudan teslim edilmemekte; yalnızca 10 kuruşluk kısmı aylık olarak kendilerine ödenirken, geri kalan meblağ ileride sermaye olarak kullanılmak üzere Darülaceze veznesinde muhafaza edilmektedir (As, 2020). Ayrıca, 1896 tarihli Darülaceze Nizamnâme-i Dâhilîsi'nde, imalathanelerde üretilen ürünlerin belirli dönemlerde düzenlenecek sergilerde satışa sunulacağı hüküm altına alınmıştır. Bu satışlardan elde edilen gelirlerin üçte biri kurum bütçesine aktarılırken, kalan kısmı üretimde doğrudan görev alan bireylerin kişisel gelirlerine tahsis edilmektedir (As, 2020). Bu uygulama, Darülaceze'nin yalnızca koruyucu ve bakım sağlayıcı değil, aynı zamanda bireylerin üretkenliğini destekleyen bir yapıya sahip olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Darülaceze bünyesinde meslek edindirme amacıyla faaliyette bulunan iki ayrı Dârussınâî Mektebi (sanayi okulu) mevcuttur. Bunlardan biri erkeklere, diğeri ise kadınlara yöneliktir. Bu okullarda öğretmenlerin bir kısmı dışarıdan temin edilirken, bir kısmı ise kurumda mukim ve mesleki yetkinliğe sahip bireyler arasından seçilmiştir. Kurumda barınan çocuklar ve çalışabilir durumdaki yetişkinler, bu mesleki eğitim faaliyetlerine katılmak suretiyle toplumsal hayattan kopmadan hem üretim süreçlerine dahil olmakta hem de kendi geçimlerine ve kurumun mali yapısına katkı sağlamaktadırlar. Bu kapsamda, daha önce dış tedarik yoluyla karşılanan giyim ve ayakkabı gibi temel ihtiyaçlar, söz konusu imalathanelerde yapılan üretim sayesinde kurum bünyesinde karşılanmaya başlanmış; bu sayede dış alımlara olan ihtiyaç asgari düzeye indirilmiştir. Bu durum, Darülaceze'nin kendi kendine yetebilen, üretime dayalı sürdürülebilir bir sosyal hizmet modeli geliştirdiğini ortaya koymaktadır (BOA., İ. Hus. 1313 L/51).

Darülaceze bünyesinde faaliyet gösteren imalathanelerin işleyişine dair, kurum personelinin ve özellikle çocukları koruma amacı taşıyan yasal düzenlemeler de oluşturulmuştur. Bu kapsamda, 1895 yılında yürürlüğe giren "Darülaceze Mamulâtının Gelişmesi ve Sürümünün Çoğaltılması İçin Alınacak Tedbirler Talimatnamesi", kurumda çalışabilecek durumda olan bireylerin hangi koşullarda imalathanelerde istihdam edileceğini ve kendilerine nasıl ücret ödeneceğini belirleyen esasları ortaya koymuştur. Söz konusu talimatnameye göre, Darülaceze'de barınan ve yedi yaşını doldurmuş çocuklar kurumun bünyesindeki okula devam edecek, uygun görülen çocuklar ise eğitimlerine devam ederken aynı zamanda imalathanelerde çalıştırılacaklardır. Bu çocuklar,

eğitim sürecini tamamlayıp şahadetname aldıktan sonra da seçtikleri mesleği öğreninceye kadar ilgili atölyelerde çalışmalarını sürdüreceklerdir. Ayrıca, her yıl mensubu oldukları zanaat dalında sınavlara tabi tutulacak; başarı ve çaba gösterenler ödüllendirilecek; yeterlilik gösterenlere ise birer ehliyetname (diploma) verilecektir. Talimatnamede, yoklamaların hangi aralıklarla ve nasıl yapılacağı, devamsızlık durumlarında uygulanacak yaptırımlar, çalışanların kötü muameleye maruz kalmaları halinde ustaların sorumlu tutulacağı gibi çeşitli düzenlemelere de yer verilmiştir. İmalathanelerde çalışan yetişkin bireylerin ve çocukların günlük ücretlerini israf etmemeleri amacıyla, çocuklar için özel bir düzenleme yapılmış; kazançlarının yalnızca 10 kuruşu kendilerine ödenmiş, geri kalan kısmı ise Darülaceze veznesinde birikim olarak tutulmuştur. Bu birikim, çocukların kurumdan ayrıldıklarında sermaye niteliğinde kullanılmak üzere saklanmıştır. Kazançların düzenli takibi amacıyla çalışanlara birer cüzdan verilerek gelir-gider dengesini görmeleri sağlanmıştır (Çelik, 2020). Bu düzenlemeler, aciz durumdaki kadın, erkek, çocuk ve yaşlı bireylerin hem topluma kazandırılmasını hem de insani değerlere bağlı kalarak eğitim, disiplin ve üretkenlik ilkeleri doğrultusunda gelişimlerini sağlamayı hedefleyen kapsamlı bir sosyal politika yaklaşımını yansıtmaktadır (Bayhan, 2014); Görgün, 2008).

Darülacezede eğitim verilen sanat kursları;

Halıcılık; Darülaceze’de erkek ve kadınlara ait iki ayrı halıhane bulunmaktaydı. Bu iki halıhane’de 18 tezgah mevcut olup bir usta ve bir kalfanın nezaretinde darülaceze’de kalan 6 kişi ve 40 çocuk bu halı tezgahlarında çalışmakta ve meslek edinmekteydi. Bu halıhanelerde her türlü ipek ve yün halılar yapılmakta, yapılan halılar Beyazid sergilerinde ve dükkanlarda sergilenerek satılmaktaydı. Kadın Halıhanesinde erkek halıhanesine göre bir farklılık da nakış tezgahı bulunmaktaydı ve burada kadınlara nakış işi de öğretilmekteydi.

Dokumacılık; Halıcılıkta olduğu gibi bu imalathanede de bir usta ve bir kalfa nezaretinde darülacezeden hizmet alan 6 kişi ile 10 çocuk çalışmaktaydı. Bu imalathanede adi şal tezgahı olmakla birlikte, dönemin son sistemi olan buharlı tezgahlar da bulunmaktaydı.

Çorapçılık; Bir usta ve bir kalfanın meslek öğrettiği bu imalathanede 6 aceze barınanı ve 6 çocuk çalışmakta ve meslek edinmekteydi. Burada üretilen ürünler aceze sakinlerine verilmekle birlikte çorap imalathanesinde üretilen ipek ve yün çoraplar satılarak acezeye gelir getirmesi de sağlanmaktaydı.

Demircilik; Diğer imalathanelere göre çalışması daha zor ve ileri destek isteyen bu imalathanede bir usta ile yalnız üç çocuk çalışabilmekteydi. Darülaceze müessesinin demire bağlı malzeme üretimi burada gerçekleştirilmekteydi. Aynı zamanda bu imalathanede enva-i çeşit makinanın da tamiri yapılmaktaydı.

Marangozluk; Bu imalathane ilk açıldığında Avrupakari marangozluk ve dülgerlik kurulmuş olup doğramacılık, lüzum görülen şeyler, eşya yapımları burada sağlanmaktaydı. Burada aynı zamanda oymacılık, kakmacılık, sedefçilik, tornacılık gibi ileti zanaatler de öğretilmeye başlandı.

Fotoğrafçılık; Bu imalathanede temel amaç çocuklara yeni gelişen fotoğraf makinesi ile fotoğraf çekmesini öğretmek olmuştur.

Terzihane; Bu imalathanede bir usta, bir kalfa, bir yorgancı, darülacezedeki acizlerden 5 kişi ve on iki çocuk, on iki makinede terzilik öğrenmektedir. Terzihanede Darülaceze’nin elbise, gömlek, çarşafı üretilmekte ve dış esnaftan siparişler de kabul edilmekteydi.

Kunduracılık; Kundurahanede iki usta, on kalfa, altı aciz ve on dokuz çocuk meslek öğrenerek üretim yapmaktaydı. Kundurahanede iki makine ve on tezgah bulunmaktaydı. Burada üretilen ürünler öncelikle iç kurum ihtiyaçlarına ayrılmakta, diğer üretimler ise satılmaktaydı.

2. Darülaceze Müessesesinde Günümüzde Sunulan Hizmetler

Kuruluşundan bu yana bir asrı aşkın süredir faaliyetlerini sürdüren Darülaceze Müessesesi, bugüne kadar 29.000'i çocuk olmak üzere yaklaşık 100.000 kişiye barınma ve bakım hizmeti sunarak önemli bir sosyal yardım kurumu olma vasfını korumuştur (Darülaceze, 2008a). Tarihsel süreçte üstlendiği birçok görevi günümüzde de devam ettiren kurum, hâlihazırda yaklaşık 650 sakine hizmet vermeye devam etmektedir. Din, dil, ırk, cinsiyet ve mezhep ayrımı gözetmeksizin hizmet sunma ilkesi doğrultusunda faaliyet gösteren Darülaceze, 1896 yılında kurulmuş olup günümüzde hâlen 1916 tarihli Darülaceze Nizamnamesi çerçevesinde yönetilmektedir. Söz konusu nizamnameye göre kurum; erkekler, kadınlar, çocuklar ve süt çocukları için ayrı birimlerden oluşmaktadır. Bin kişilik kapasitesiyle Darülaceze, yalnızca sunduğu bakım hizmetleriyle değil, yerleşkinde bulunan camii, kilise ve havrayla da çok kültürlü yapısını ve hoşgörü ilkesini yansıtan sembolik bir sosyal mekândır. İstanbul'un Okmeydanı semtinde yer alan Darülaceze yerleşkesi, toplam 27.000 m²'lik bir alana yayılmış olup, kurum bünyesinde 9 adet düşkünler servisi, bir poliklinik, bir çocuk yuvası, kütüphaneli bir rehabilitasyon merkezi, fırın, günde 3.000 kişiye yemek hazırlayabilecek kapasitede modern mutfak, kesimhane, soğuk hava deposu, çamaşırhane ve ayrıca terzihane, matbaa, marangozhane, ayakkabı tamir atölyesi, demirhane, dokumahane, müzik ve Siirt battaniyesi atölyesi gibi çeşitli üretim birimleri bulunmaktadır (Şengülen, 2008).

Darülaceze'ye kabul edilecek muhtaç bireyler ve korunmaya muhtaç çocuklar için belirli kriterler öngörülmüştür. 1916 tarihli Darülaceze Nizamnamesi'ne göre, İstanbul'da doğmuş ya da en az beş yıl boyunca kesintisiz ikamet etmiş olan; çalışamayacak durumda bulunan, bakıma muhtaç ve kimsesiz kişiler ile sosyal güvencesi veya destekçisi olmayan, 18 yaş üstü engelli ve yaşlı bireyler kuruma kabul edilebilmektedir. Ayrıca terk edilmiş ve sahipsiz çocuklar da bu kapsamda değerlendirilmektedir. Bununla birlikte, bulaşıcı hastalığı bulunan bireyler (verem, cüzzam, kanser gibi), akıl hastaları, zeka geriliği olanlar ve alkol ya da madde bağımlılığı bulunan kişiler mevzuat gereği Darülaceze'ye kabul edilmemektedir. Kuruma kabul edilen kişilerin varsa düzenli gelirleri, taşınır veya taşınmaz mal varlıkları kuruma kabul edildikleri andan itibaren kurum yönetimi tarafından idare edilmektedir (Karaman, 2008).

Günümüzde Darülaceze tarafından sunulan hizmetler, iki ana başlık altında toplanmaktadır:

- 1) Aceze Bakım Hizmetleri: Bu hizmetler, kurumda kalan bireylerin barınma, beslenme, temizlik, giyinme gibi temel ihtiyaçlarının karşılanmasına yöneliktir. Yatakta bakıma muhtaç olanlar, kendine yetebilen bireyler ve çocuk yuvasında kalan çocuklar bu kapsamda desteklenmektedir.
- 2) Sağlık Hizmetleri: Kurumun bünyesinde faaliyet gösteren hastane aracılığıyla sunulan sağlık hizmetleri, yataklı tedavi kurumları yönetmeliğine uygun olarak sürdürülmektedir. Bu hizmetler; muayene, koruyucu sağlık uygulamaları ve rehabilitasyon hizmetlerini içermektedir. Acezelerin akut ya da kronik sağlık sorunlarının tedavisi kurum içinde yapılmakta, daha ileri tedavi gereken durumlarda ise diğer sağlık kuruluşlarından destek alınmaktadır. Sağlık güvencesi olmayan sakinlerin tedavi giderleri ise kurum bütçesinden karşılanmaktadır (Darülaceze, 2008b).

Darülaceze, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde sosyal yardım alanında önemli bir kurum olarak faaliyet göstermekteydi. Ancak 20. yüzyılın başları ve özellikle Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte sosyal devlet anlayışının gelişmesi, Darülaceze'nin yapısında ve hizmetlerinde çeşitli dönüşümlere yol açmıştır. Cumhuriyet döneminde, Darülaceze sadece yoksullara barınma sağlamaktan öteye geçerek, sosyal refah hizmetlerinin merkezi bir parçası haline gelmiştir. Kurumun idari yapısı modernize edilmiş, hizmet alanları genişletilmiş ve sağlık hizmetleri daha sistematik hale getirilmiştir.

1920'ler ve 1930'lar boyunca Darülaceze, özellikle savaş gazileri, yaşlılar ve engelliler için rehabilitasyon ve bakım hizmetleri sunmaya başlamış, aynı zamanda çocuk bakım evleri ve meslek edindirme atölyeleri gibi sosyal destek mekanizmaları kurmuştur. Bu dönemde devletin sosyal politikalarıyla paralel olarak, Darülaceze'nin işlevi sosyal devlet ilkeleri doğrultusunda yeniden şekillendirilmiştir. Cumhuriyet sonrası dönemde, Darülaceze müessesesi halkın sosyal güvenlik ihtiyacına cevap veren temel kurumlar arasında yer almış ve hizmet yelpazesini sağlık, eğitim ve mesleki rehabilitasyon gibi alanlarda genişletmiştir. Ayrıca, kurumun din, dil, ırk ve mezhep ayrımı gözetmeden hizmet vermesi, Türkiye'nin sosyal uyum ve hoşgörü politikalarıyla uyumlu şekilde devam etmiştir.

3. Değerlendirme ve Sonuç

Osmanlı'dan günümüze uzanan sosyal dayanışma ve kamu eliyle yürütülen sosyal hizmet anlayışı, Türk toplumunun tarihsel, kültürel ve dini dinamikleriyle şekillenen köklü bir geçmişe sahiptir. Bu bağlamda İstanbul Darülaceze Müessesesi, yalnızca tarihî bir kurum değil; aynı zamanda sosyal politikanın evrimini yansıtan, güncel ihtiyaçlara cevap verebilen ve model alınabilecek özgün bir sosyal hizmet örneği olarak öne çıkmaktadır.

Çalışmada ortaya konulan bulgular göstermektedir ki, Darülaceze'nin başarısı yalnızca geçmişe dayanan bir mirasın sürdürülmesi değil; çağın sosyal, ekonomik ve teknolojik dönüşümlerine aktif uyum sağlayabilme kapasitesinde yatmaktadır. Kurumun rehabilitasyon, üretim ve meslek edindirme işlevleri sayesinde bireylerin sadece barınma ve bakım ihtiyaçları karşılanmamakta; aynı zamanda toplumsal hayata yeniden katılmaları da desteklenmektedir. Bu yönüyle Darülaceze, pasif bir yardım kurumu olmaktan öte, bireyleri güçlendiren, katılımcı ve üretken bireyler hâline getiren bir dönüşüm merkezine dönüşmüştür.

Bu dönüşüm süreci, sosyal hizmetin sadece koruyucu değil; önleyici, geliştirici ve dönüştürücü bir araç olduğunu ortaya koymaktadır. Kurumun tarihsel süreklilik içinde sergilediği bu çok boyutlu işlev, günümüz sosyal hizmet politikalarının şekillendirilmesinde dikkate alınması gereken önemli bir örnek teşkil etmektedir. Bu nedenle Darülaceze'nin kurumsal tecrübesi ve model uygulamaları, özellikle yaşlanan toplumlar, engelli bireylerin topluma entegrasyonu ve sosyal dışlanma ile mücadele gibi alanlarda ulusal ve uluslararası düzeyde daha fazla araştırma ve uygulama alanına taşınmalıdır.

Gelecek çalışmalarda, Darülaceze benzeri kurumların dijitalleşme, sosyal girişimcilik, sürdürülebilirlik ve toplumsal katılım bağlamında nasıl dönüştüğü daha derinlemesine incelenebilir. Ayrıca, kurum sakinlerinin yaşam memnuniyeti, sosyal uyum düzeyleri ve psikososyal destek hizmetlerinin etkisi gibi bireysel sonuçlara odaklanan mikro düzey analizler, mevcut hizmetlerin niteliğini geliştirmek açısından katkı sağlayacaktır.

Sonuç olarak, Darülaceze örneği, geçmişten bugüne taşıdığı sosyal adalet ve dayanışma ilkelerini, çağdaş sosyal hizmet perspektifi ile harmanlayarak hem tarihsel hem de güncel anlamda önemli bir model oluşturmaktadır. Bu modelin çok yönlü yapısı, sosyal hizmet alanında disiplinlerarası çalışmalara zemin hazırlarken, sosyal politika yapımcıları için de değerli bir referans niteliği taşımaktadır.

Kaynakça

1-T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri (BOA) Belgeleri

BOA., İ. Hus. 1313. Ş/43

BOA., İ. Hus. 1313 L/51

2-Kaynak Eser ve İncelemeler

- As, İ. (2020). *Bir sosyal hizmet kurumu olarak darüleytam*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Bayhan N(ed.), (2014). *Sultan 2. Abdulhamid Han'ın yaptırdığı hayır Kurumlarından Darülaceze*. İstanbul: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Darülaceze Yayınları.
- Çelik, R. (2020). *Sosyal hizmet tarihi*. Grafiker Yayınları, Ankara.
- Darülaceze (2008a). 112 Yıllık bir hayır kurumu: Darülaceze. <http://www.darulaceze.gov.tr/bpi.asp?caid=229&cid=78> (Erişim Tarihi: 22.01.2025)
- Darülaceze (2008b). Hizmetlerimiz. <http://www.darulaceze.gov.tr/bp.asp?caid=219> (Erişim Tarihi: 22.01.2025)
- Devlet Arşivleri Başkanlığı. (1950-2000). *Sosyal hizmetler dairesi yazışmaları*. Ankara, Türkiye: Devlet Arşivleri Başkanlığı.
- DPT (2008). Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2006). 22.01.2025 tarihinde <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/tr/1950-06/esg.htm> adresinden alındı.
- Görgün-Baran, A. (2008). Yaşlılıkta sosyalizasyon ve yaşam kalitesi. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 2, 86-97.
- Koçu, R. E. (1974). *Darülaceze 1895-1974*. İstanbul: Darülaceze'ye Yardım Derneği.
- Önel, T. (2008). Zaman tüneline darülaceze. *Kutsal Çatı, Darülaceze Müessesesi Süreli Yayını*, 1, 5-6.
- Özkan, S. (2006). Türkiye'de darüleytamların gelişimi ve Niğde Darüleytamı. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 19(Bahar), 211-229.
- Şengülen, D. (2008). “Burada boş durmak yok” *Kutsal Çatı, Darülaceze Müessesesi Süreli Yayını*, 1, 28.
- Tabakoğlu, A. (2014). *Türkiye iktisat tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Yıldırım, N. (1996). *İstanbul Darülaceze Müessesesi tarihi*. İstanbul: Darülaceze Vakfı.